

W. JAPPE ALBERTS

BOEKBESPREKING GESCHICHTLICHER HANDATLAS  
VON WESTFALEN

Geschichtlicher Handatlas von Westfalen; eerste serie, 11 kaartbladen met 21 meerkleurige kaarten, teksten en daarbij behorende bijlagen en detailkaarten; tweede serie, 12 kaartbladen met 27 meerkleurige kaarten, teksten met bijbehorende bijlagen; formaat 51 × 51 cm., DM 48,— en DM 98,—, Aschendorffsche Verlagsbuchhandlung, Münster i/W 1975 en 1983.

Na langdurige voorbereidingen is in 1975 de eerste serie kaarten van de 'Geschichtliche Handatlas von Westfalen' verschenen, in 1983 gevolgd door de tweede serie. In een inleiding geven A. Hartlieb von Wallthor en W. Kohl een overzicht van de voorgeschiedenis van deze omvangrijke en belangrijke onderneming. Tegenwoordig spreekt men van 'project', een woord, dat men in dit geval liever niet gebruikt omdat het hier te lande nog al eens wordt gebruikt in verband met activiteiten van dilettanten en beginnelingen en niet met werkzaamheden van historici, die hun sporen hebben verdiend. Deze onderneming heeft niet alleen ten doel kaarten van staatkundige, rechtshistorische en administratief-rechtelijke aard, maar ook kaarten, die de ontwikkeling van economie, nederzetting en bevolking, volkscultuur en taal in beeld brengen, voor te bereiden en te publiceren, alles binnen het kader van de regionale geschiedenis van Westfalen. Hierbij kan al direct worden vastgesteld, dat — zoals hierna nog zal worden gememoreerd bij de bespreking van enkele afzonderlijke kaarten — verscheidene van de in de atlas opgenomen kaarten zich niet beperken tot Westfalen, maar ook gebieden buiten Westfalen omvatten, m.a.w. dat de grenzen van het in kaart gebrachte gebied niet de grenzen van Westfalen aangeven, zodat grenzen, die in de periode waarop de hier bedoelde kaarten betrekking hebben, niet bestaan of slechts beperkte betekenis hebben, uit het kaartbeeld worden geëlimineerd of als binnengrenzen in het gehele in kaart gebrachte gebied worden aangegeven. Daarmee onderscheiden zich de meeste van de in deze atlas opgenomen kaarten van de historische kaarten, die nog al eens de grenzen van het daarin vervatte kaartbeeld laten samenvallen met de landsgrenzen of grenzen van deelgebieden, zodat het historische verband met gebieden, die aan de andere zijde van die landsgrenzen en grenzen van deelgebieden liggen, wordt

verbroken en in de kaart niet zichtbaar wordt gemaakt. In de meeste van de in deze atlas opgenomen kaarten is dit niet het geval. Het zijn met name de kaarten betreffende de Middeleeuwse gouwen, 800-1100 (A. K. Hömberg en K.-U. Kirchhof), de steden in de Middeleeuwen (L. Schütte), die een groot deel van Gelre omvat, de 16e eeuwse Kreitsindeling (H. J. Behr), de staatkundige en administratieve indeling omtrent 1590 (W. Leesch), de inwoneraantallen van de steden in 1550, 1775 en 1853 (H. Ditt), de staatkundige indeling in 1804, 1809/11 en 1818 (W. Kohl), het grondgebruik omtrent 1956 (H. Ditt), de bevolkingsstructuur in 1871 en 1970, en de bevolkingsontwikkeling van 1818-1965 (S. Reekers), alsmede de gemeentegrenzen in 1897 en in 1965 (S. Reekers), die de samenhang van Westfalen met de aangrenzende streken tot uitdrukking brengen. Hierdoor wordt de atlas ook van belang voor degenen, die zich met de historie van de naburige gebieden bezig houden. De overige kaarten beperken zich krachtens hun aard tot Westfalen. Zij betreffen de bestuursindeling en de Kreitsgrenzen, 1817-1967 (Reekers), de rechterlijke organisatie, de belastingheffing, de openbare werken en de arbeidsbemiddeling in de 19e en de 20e eeuw (W. Leesch).

Elke kaart is voorzien van één of meer tekstbladen van hetzelfde formaat als de kaart. In die tekstbladen zijn opgenomen de voor het ontwerpen en interpreteren van de kaart belangrijke bronnen en literatuur, alsmede bijzonderheden omtrent de gebruikte signaturen en overige elementen van de legenda en voorts mededelingen over de inhoud van de kaart. De kaarten, waaraan duidelijk grote zorg is besteed, vallen op door hun grote leesbaarheid.

De kaart betreffende de Kreitsindeling van 1560 is eigenlijk een kaart van Noordwest-Europa; zij is reeds daarom van bijzonder belang omdat zij de scheiding aangeeft tussen de 'Bourgondische Kreits' enerzijds en de 'Westfaalse, Keurrijnse en Bovenrijnse Kreitsen' anderzijds, zoals die in hoofdzaak tot stand is gekomen krachtens het 'Bourgondische Verdrag' van 1548, welk verdrag in de korte geschiedenis van de Kreitsvorming in het tekstblad merkwaardigerwijze slechts terloops wordt vermeld. De vermelding van het bisdom Utrecht als deel van de Westfaalse Kreits in 1560 zal op een vergissing berusten; Utrecht werd in 1518 uit de Westfaalse Kreits gelicht en in de Bourgondische Kreits gebracht, evenals de abdij Echternach, die in dat jaar uit de Keurrijnse Kreits werd gelicht en sindsdien tot de Bourgondische Kreits behoorde. De talrijke kleine en verspreide Vrije Rijksheerlijkheden in de grensgebieden van de voornoemde Kreitsen zijn slechts bij uitzondering in de kaart opgenomen; terecht, omdat de kaart anders onleesbaar zou zijn

geworden en aan duidelijkheid zou hebben ingeboet. Maar enige nadere vermelding in het tekstblad zou niet overbodig zijn geweest. Een poging de meeste van deze Vrije Rijksheerlijkheden in kaart te brengen, is ondernomen in de spoedig in de 'Historische Atlas van Limburg en aangrenzende gebieden' te publiceren kaart betreffende het Verdrag van Venlo (1543) en het Verdrag van Augsburg (Bourgondisch Verdrag, 1548).

Een niet onbelangrijk deel van de Oostnederlandse en Nederrijnse gebieden is begrepen in de kaart betreffende de Middeleeuwse steden, die uitvoerige en duidelijke — in het tekstblad aangevulde — informatie geeft omtrent de ruimtelijke en chronologische spreiding van de steden in Westfalen en aangrenzende streken, met aanduiding van de stadheren, die in de legende zijn opgesomd. Voor de chronologische ordening is gebruik gemaakt van het Deutsche Städtebuch van E. Keyser en van het werk van C. Haase over het ontstaan van de Westfaalse steden.

Het drietal kaarten, dat H. Ditt heeft vervaardigd betreffende de inwoneraantallen van de steden in Westfalen en aangrenzende gebieden in de jaren 1550, 1775 en 1853, is voorzien van tekstbladen, waarin met name is opgenomen een zeer uitvoerig en voortreffelijk overzicht van bronnen en literatuur met betrekking tot de kaart van 1550. Dit overzicht was noodzakelijk omdat voor dat jaar de gegevens van volkstellingen nog niet beschikbaar waren, maar slechts gegevens van diverse aard, die in voornoemde bronnen en literatuur zijn vermeld. Het is geordend in overeenstemming met de indeling van de 'Staatkundige kaart van Westfalen en aangrenzende gebieden van 1590', zoals die door W. Leesch is gepubliceerd in de eerste serie van deze atlas.

Behalve dit overzicht is in het bij de kaart van 1550 behorende tekstblad nog opgenomen een verantwoording van het gebruik van vermenigvuldigingsfactoren bij het berekenen van de globale inwoneraantallen. Daarbij komt ook het gebruik van kartografische bronnen ter sprake, waaraan hier mogelijk een te grote waarde wordt toegekend: het gebruik van de oppervlakte als grondslag voor het inwoneraantal blijft een riskant karakter houden.

Bijzonder interessant voor de geschiedenis van de beide eerste decennia van de 19e eeuw zijn de drie kaarten, die W. Kohl vervaardigde betreffende de staatkundige situatie in Westfalen en de daaraan grenzende streken. Duidelijk geven deze kaarten een beeld van het opdringen en terugdringen van de staatkundige invloed van het Franse keizerrijk in de genoemde periode.